Osmanlı Döneminde Robert Kolej veMekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)deki Din Eğitimine Karşılaştırmalı Bir Bakış

Emine KESKİNER, Dr.

Atıf/©– Keskiner, E. (2003). Osmanlı döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)deki din eğitimine karşılaştırmalı bir bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi, 2* (5), 58-80.

Özet–*Bu çalışmada, ülkemizde Amerikan ekolünün temsilcisi olan Robert Kolej ile Fransız ekolünün temsilcisi olan Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)nin Osmanlı dönemindeki din eğitimi uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Değerlendirme kapsamında öncelikle her iki okulun dine bakış açısına yer verilmiş, ardından bu bakış açılarının pratiğe nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur. Her iki okulun da öğretmen unsuru ve din dersleri ayrı ayrı değerlendirmeye alınırken, Robert Kolej ile ilgili bölümde ibadet boyutuyla ilgili malzemelerin yeterince olmaması nedeniyle ibadet eğitimi ayrı başlık altında değerlendirilmemiş, aynı şekilde Mekteb-i Sultanî ile ilgili bölümde de, din eğitiminin fikrî boyutunun belirgin olmaması nedeniyle bu konu için ayrı bir başlık atılmamıştır. Osmanlı toplumunun tüm etnik ve dinî kesimlerinden öğrencilerin bu okullara devam ettiği dikkate alınırsa, her iki okuldaki din eğitimi uygulamalarının önemi daha kolay anlaşılacaktır.*

Anahtar Kelimeler– *Robert Kolej, Mekteb-i Sultanî, Galatasaray Lisesi, Din Eğitimi.*

Günümüzde din eğitimi alanında en çok tartışılan konuların başında, dinî açıdan çeşitlilik gösteren toplumlarda din eğitiminin nasıl yapılacağı gelmektedir. Küreselleşme başta olmak üzere yaşanan gelişmeler so-

nucu genel olarak homojen toplum kalmamış, yerini ırk ve din çeşitliliğine dayalı heterojen toplumlar almıştır. Bu toplumların uyumlu bir biçimde varlıklarını devam ettirebilmeleri ile uygulanan eğitim öğretim stratejileri arasında sıkı bir ilişki olduğu muhakkaktır. Bu stratejiler belirlenirken en çok tartışma -tarihten günümüze insanların duyarlılık gösterdiği alanların başında gelen- din eğitimi alanında yaşanmaktadır. Görülen odur ki çoğulcu toplumlarda din eğitimi tartışmaları eğitimcilerin ve din eğitimcilerinin gündeminde var olmaya devam edecektir.

Aslında çoğulculuk, küreselleşen dünyada iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak görünse de etnik ve dinî çeşitliliğin imparatorluklar döneminde zorunlu olarak var olduğu bir gerçektir. Bunun en bilinen örneklerinden biri, kuşkusuz birçok millet ve dinden insanı bünyesinde barındıran Osmanlı Devletidir. Osmanlı Devletinin farklı dinî topluluklara olan yaklaşımında, Fatih'in Galata zimmîlerine vermiş olduğu -âdet ve ayinlerini sürdürmelerine, kiliselerini ellerinde bulundurmalarına ve mahallî idarelerinde serbest kalmalarına izin veren- ahitname belirleyici olmuştur (Akgündüz, 1990). O dönemde dinden ayrı bir eğitimin düşünülememesi nedeniyle eğitim öğretim faaliyetleri de Fatih'in ahitnamesiyle tanınan serbesti kapsamında yer almıştır. Böylece, *azınlık* olarak isimlendirilen bu milletler kendi okullarında bağımsız olarak eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak Kanunî döneminde, 1535'te Fransızlara tanınan kapitülâsyonlara dayanarak ilk olarak Katolik misyonerlerin Osmanlı topraklarına gelmesiyle *azınlık okullarının* yanı sıra *yabancı okul*lar açılmaya başlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda yabancı okul açma faaliyetine Amerikalı Protestan misyonerler de katılmış, yabancı okulların sayısı hızla çoğalmıştır.[1]

Kendilerini Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların hamisi olarak gören yabancıların, açtıkları okullarda misyoner anlayışıyla hareket ettikleri ve kendi dinî öğretilerini azınlıklara empoze etmeye çalıştıkları görülmektedir. Katolik misyonerlerin uğraşları sonucu, Gregoryen Ermenilerin bölünerek Katolik Ermeni Kilisesinin oluşturulması, ardından da Protestan misyonerlerin gayretleriyle Protestan Ermeni cemaati ve kilisesinin meydana getirilmiş olması bunun en açık örneklerindendir (Sarıyıldız, 2002).

[1] Yabancı okullarla ilgili geniş bilgi için bkz. Polvan, 1952; Kocabaşoğlu, 1989; Haydaroğlu, 1990; Tozlu, 1991; Vahapoğlu, 1992; White, 1995; Sezer, 1999.

Başlangıçta belli ve sınırlı sayıda azınlıklara hitap eden yabancı okullar için on dokuzuncu yüzyıl, Müslümanlar da dahil geniş bir kitleye ulaşılması açısından oldukça önemli görünmektedir. Bu yüzyılda, eğitim öğretimin yaşam standardını yükseltmede bir sıçrama tahtası olarak görülmeye başlanması sonucu, okul tercihinde dinî amaçlardan ziyade dünyevî amaçlar belirleyici olmaya başlamıştır. Osmanlı topraklarında yaptıkları gözlem ve incelemeler sonrası, *ilâhiyat* dışında herhangi bir alanda, değişen dünya şartlarına uygun bir eğitim öğretimin sunulması hâlinde Türkler de dahil imparatorluktaki tüm etnik ve dinî unsurların okullarına devam edeceği öngörüsünde bulunan misyonerler (Greenwood, 2000), bu öngörüyü gerçekleştirmek üzere harekete geçmişler, öğrencilerine zamanın en ileri öğrenim imkânlarını sunacakları okullar açmaya başlamışlardır. Bu okullarla birlikte eğitim öğretimdeki dinî vurgu sahnenin arkasında bırakılarak, profesyonel çalışma hayatının gerekleri ön safa alınmıştır.

Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi), söz konusu eğitim öğretim anlayışının değişmesiyle ortaya çıkan ve bir anlamda bu dönüşüme öncülük eden okullardır.[2] İlk olarak 1863'te, ırk ya da din ayrımı gözetmeksizin her açıdan birinci sınıf bir Amerikan kolejinde verilen eğitime denk ve aynı genel prensiplere dayanan sağlam bir eğitim vermek (Fincancı, 1983) amacıyla Amerikalılar tarafından Robert Kolej açılmıştır. Ardından 1868'de Osmanlı Devleti tarafından, Fransızlarla iş birliği yapılmak suretiyle Paris'teki Collége de France örnek alınarak gençleri Osmanlılık ideali etrafında birleştirerek, özellikle devletin idarî işleri için hazırlamak amacıyla Mekteb-i Sultanî açılmıştır (Berkes, 1978; Findley, 1996; Lewis, 1998; Mantran, 2001). Osmanlı devlet okulu olmaktan ziyade Fransız okulu olarak algılanan Mekteb-i Sultanînin Fransızlar tarafından Robert Kolejle rekabet edebilmek amacıyla açıldığı iddia edilmektedir (Washburn, 1909; Tozlu, 1991). Her iki okul da doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bağlı oldukları devletlerin Osmanlı Devletindeki nüfuzunu artırma misyonunu üstlenmişlerdir. Gerek Robert Kolej gerekse Galatasaray Lisesi mezunlarının Osmanlı Devletinin ve daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin siyaset ve idaresi de dahil çalışma hayatının hemen her alanında hâkim bir rol oynamaları göz önünde bulundurulursa hedeflerini fazlasıyla gerçekleştirdikleri söylenilebilir.

[2] Robert Kolej ve Galatasaray Lisesinin Cumhuriyet öncesi tarihsel gelişimleri ve eğitim öğretim faaliyetleri için bkz. Kocamanoğlu, 2003.

Her ne kadar gerek Robert Kolej, gerekse Mekteb-i Sultanî görünürde dinden çok dünyevî değerlere vurgu yapmışlarsa da din eğitim ve öğretiminden soyutlanmış bir öğretim faaliyeti yürütmemişlerdir. Özellikle Robert Kolejin eğitim öğretim anlayışında din belirleyici bir rol oynamış, Cumhuriyet öncesi dönemde din eğitimi hiçbir zaman ihmal edilmemiştir.

Robert Kolejde Din Eğitimine Bakış[3]

Kolejin kurucuları Osmanlı Devletinin her kesiminden öğrenciye öğretim verebilmek için modern ve seküler görünümlü bir okul tasarlamışlarsa da başlangıçtan itibaren Protestan anlayışına uygun bir din eğitimi verme düşüncesini koruyarak sürdürmüşlerdir. Kolej açılmadan önce kamuoyunda misyonerlik faaliyeti yönünden herhangi bir ön yargının oluşmasını engellemek için mutlak surette dine yer verilmemesi fikri ortaya atılmış, ancak bu fikir başta Kolejin ilk genel müdürü Cyrus Hamlin (1811-1900)[4] olmak üzere diğer kurucular tarafından kabul görmemiştir. Hamlin'e göre, böyle bir ortamda dine ve misyonerlere karşı tamamen kayıtsız kalmak mümkün olmadığı gibi, mutlak surette dinsiz olan bir müessese şüpheli bir tuzak olarak görülecekti (Greenwood, 2000).

Hamlin'in düşüncelerine göre şekillenen kolejde, kutsal metinler dinî ve ahlâkî öğretimin yetkili kaynağı olacak, İncil (Gospel) yalın ve ihlâslı olarak vaaz edilecek, Kitab-ı Mukaddes (Bible) okunup sabah akşam dinî törenler ya-

[3] Robert Kolejin Mekteb-i Sultanîden önce açılması nedeniyle öncelik Robert Koleje verilmiştir.

[4] Amerika'daki Protestan misyoner örgütlerinin en büyüklerinden biri olan, ABCFM ya da BOARD diye bilinen American Board of Commissioners for Foreign Missions'a bağlı bir misyoner olan Hamlin, 1839 yılında Tanzimat'ın ilânından kısa bir süre önce İstanbul'a gelmiştir. 1834'te Pera'da açılan fakat Patrikhanenin gayretleriyle kapanan okulu 4 Kasım 1840'ta yeniden öğrenime açmış, 1843'ten itibaren Bebek'te öğretime devam eden bu ilâhiyat okulunun 1860'ta Merzifon'a taşınana kadar idareciliğini yapmıştır. Kendisi, Bulgar milliyetçiliğine katkılarının yanı sıra Kırım Savaşı'nda İngiliz birliklerine ekmek sağlaması, İngiliz ordusuna elbise sağlaması, İstanbul'daki Rus esirlere yiyecek sağlaması, Florance Nigthingale'in çabalarıyla ünlenmiş hastahaneyi çalıştırması, bu faaliyetlerden elde edilen 25.000 dolar'ın üzerindeki kârla on üç kilise inşa ettirmesi, Roosevelt'e Osmanlı karasularında savaş gemileriyle saldırgan bir politika izlemesini tavsiye etmesi gibi faaliyetleriyle tanınmaktaydı. 1863-73 yılları arasında Robert Kolejin kurucu genel müdürlüğünü yapan Hamlin, Amerika'ya döndükten sonra bir müddet mezun olduğu Bangor İlâhiyat Okulunda çalışmış, son olarak da Middlebury Kolejinin genel müdürlüğünü yapmıştır (Fincancı, 1983; Greenwood, 2000; Kocabaşoğlu, 1991; Kocamanoğlu, 2003; Tozlu, 1991; White, 1995).

pılacak, fakat bireysel dinî tercihler saklı tutulacaktı (Hamlin, 1878). Nitekim, ilk olarak 4 Mart 1864'te New York'ta toplanan Kolej Mütevelli Heyeti tarafından kabul edilen tüzükte Kolejdeki din eğitimiyle ilgili olarak şu esaslar getirilmiştir: "(Kolej) İncil'deki esaslar üzerine kurulup idare edilecektir. Kolej bilimsel ve edebî bir müessese olmakla beraber, Allah ve kelâmı (Kitab-ı Mukaddes) açık bir biçimde kabul edilip saygı görecektir. Kitab-ı Mukaddes okunup, günde en az bir kez dua edilecek ve pazar günü kutsal ayin yapılacaktır. Bu uygulamalarda öğretim kadrosunun hazır bulunması beklenmektedir. Öğrencilere gelince, öğretim kadrosu ve öğretmenler tarafından kabul edilen özel ve zorunlu nedenler olmadıkça tümünün bu uygulamalara katılması gerekmektedir" (Greenwood, 2000; Washburn, 1909).

Görüldüğü gibi, Kolej Mütevelli Heyeti, kurumun dinî felsefesini açıkça ilân eden bir tüzük kabul etmiştir. Guckert, tüzükte ve uygulamada görülen dine bağlılığı idarecilerin misyoner olmalarına bağlamaktadır: "Robert Kolej, her ne kadar hiçbir zaman misyonerlerin kontrolü altında olmadıysa da 1932'ye kadar genel müdürü daima bir misyonerdi. Bu durum, Kolejin gerek tüzükteki gerekse günlük uygulamalardaki kuvvetli dinî bağlılığını açıklamaktadır" (Guckert, 1968).

Kuşkusuz ırk ve din (mezhep) açısından heterojen bir okulda Protestan inancına göre şekillenecek olan dinî uygulamalara katılma zorunluluğunun getirilmesi, gelişim çağındaki bu insanların bireysel dinî tercihlerini nasıl korudukları sorusunu akla getirmektedir. Kolejdeki dinî uygulamaların öğrencileri kendi dinî inanışlarından uzaklaştıracak derecede etkili olması nedeniyle, 1873-74 eğitim öğretim sezonunun başında Ermeni öğrencilerden bir kısmı, Kolejdeki dinî öğretimin tamamen kaldırılmasına yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Bu öğrencilerden ikisi Ermeni gazetelerinde yer alan mektuplarında, kendilerinin önce mekanik olarak dinî uygulamalara devam ettiklerini, fakat bilinçsizce Hristiyan Kilisesinin farklı doktrinleri ve İncil uygulamaları hakkında bu dolaylı telkinin etkisi altına girdiklerini, sonuçta Ortodoks Ermeni Kilisesine inançlarını kaybettiklerini yazmışlardır (Washburn, 1909). Greenwood'un da ifade ettiği gibi, Ermeni Ortodoks Kilisesine bağlı insanlar olarak, kendilerinden Amerikan Kongregasyonalistler'in dualarına, ibadetlerine katılmalarının istenmesi, onları öğretmenlerinden duydukları dinî özgürlüklerin ihlâli olarak derinden etkilemiştir (Greenwood, 2000). Buna rağmen Kolejin ikinci genel müdürü George Wash-

burn, yaptıkları din eğitim ve öğretiminin böyle neticeler vermesinin doğal olduğunu, öğrenciler üzerinde etkisi olmasaydı, bu öğretimi bırakmaları gerektiğini söyleyerek (Washburn, 1909), pratikte bireysel dinî tercihlere yaşam hakkı tanıma gibi bir niyetlerinin olmadığını açıkça ifade etmiştir. Ermeni öğrencileri kaybetme pahasına, uygulanan din eğitiminden vazgeçilmemiş ve birkaç yıl Ermeni öğrenci sayısında ciddî bir düşüş yaşanmışsa da sonuç Kolej idarecilerinin beklentileri doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Öğrencilerin çoğu Protestan olmayan ailelerden geldiği ve bir kısmı dinî uygulamalara katılmanın mecburî oluşundan şikayetçi olduğu hâlde idareciler, Kolejin Protestan müessesesi olduğu konusunda sebat etmişlerdir (Greene, 1916). İlerleyen yıllarda Ermeni öğrencilerin isyanına benzer bir durumun yaşandığına dair bir kayda rastlanmayışından da Kolejin kendi çizgisini zamanla kabul ettirdiği anlaşılmaktadır.

Kolejde Din Eğitiminde Öğretmen Faktörü

Robert Kolejin tüzüğünde her ne kadar günlük dua merasimi, pazar ayini gibi dinî törenlere katılma zorunluluğu getirilmiş ve seküler görünümlü bir kolej olması nedeniyle Kitab-ı Mukaddes dersleri programa seçmeli olarak konulmuşsa da uygulamada öğrencinin kendiliğinden ve gönüllü olarak din eğitimine yönelmesini sağlamak için öğretici insan unsuruna ayrı bir önem verilmiştir. Öğretmenlerin doğrudan kişisel etkileri ve sınıf içinde program dahilinde olmamakla beraber başka bir konuyla bağlantı kurularak yapılan din öğretiminin, öğrencilerin devam etmek zorunda oldukları günlük dinî uygulamalar ve pazar ayinlerinden çok daha önemli olduğunun (Washburn, 1909) bilincinde olan Kolej yönetimi, akranları arasında ahlâkî ve dinî açıdan göze çarpan insanları yetiştirmeye yoğunlaşmış bir öğretim personeli oluşturmaya çalışmıştır (Scipio, 1955). 1868 tarihinde belirlenen ve Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar öğretmen alımında esas alınan şartlar Kolej için öğretmenin ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir (Greenwood, 2000; Freely, 2000). Buna göre;

(i) Aday, 22-26 yaşları arasında, işini deli gibi seven, misyoner ruhuyla mütenasip bir biçimde dindar, çok çalışmaya istekli, başkalarıyla uyumlu bir şekilde çalışmaya kabiliyetli olmalı; itaatsiz, inatçı ve serkeş olmamalı ya da vicdanen karşı çıkması gerekiyorsa karşı çıkmalı, Kolejin menfaatine yönelik her şeyi yapmaya, hatta alfabeyi bile öğ-

retmeye hazır olmalı. Kısaca Hristiyan hayatı yaşamak ve Hristiyan bir öğretmenin işini yapmak istemeli, öğrencilerin anlayışlarının yanı sıra maneviyatlarını da geliştirmeyi arzulamalı.

(*ii*) Vücudu sağlam, zekâsı iyi olmalı, büyük bir sağduyuyla birlikte kararlı fakat yumuşak tabiatlı olmalı, küçüklerine karşı içten yakınlık duyan sıcak bir kalbi olmalı, keskin anlayışlı, sakin, tarafsız karar verebilen, kendini iyi idare edebilen biri olmalı, başkalarını da güçten ziyade sevgiyle idare edebilmeye kabiliyetli olmalı, centilmence duygu ve alışkanlıkları olmalı.

(*iii*) Belli ve doğru eğitim görüşlerinden yararlanabilecek kadar geniş düşünceli olmalı, hiçbir sisteme bağlı olmayan, eğitimin amacını müdrik, öğretmesi beklenenden çok daha fazlasını bilen biri olmalı.

(*iv*) Öğrencilik hayatında sistemli ve çok iyi olup, koleji zar zor bitirmiş ya da vasat bir öğrenci olmamalı, bilâkis başarısı sınıf ortalamasının çok üstünde olmalı, gerçek bir öğrenme aşığı olmalı, elindekilerle yetinmeyip daima daha fazlasını arzulamalı.

(*v*) Bildiğini verme kabiliyet ve nezaketine sahip olmalı, öğretmeye yatkın olmalı. İşinde şevkli, bir başka öğretmenden daha iyi öğrenciler yetiştirmeye kararlı olmalı, öğrencilerine öğrenme aşkı ilham etmeli. Kolay pes etmemeli.

(*vi*) Öğrencilerini iyi yönde etkileyebilmeli, sözleri kadar arzuları da öğrencileri için kanun olmalı, dakiklik, sürat, düzen ve temizlik alışkanlıklarıyla örnek olmalı.

(*vii*) Para canlısı olmamalı.

Görüldüğü gibi Kolej ilk şart olarak öğretmen adayının dinî açıdan yeterli olmasını ve öğrencilerin anlayışlarının yanı sıra maneviyatlarını da geliştirmeyi arzulayan biri olmasını gerekli görmektedir. Şartlar bütünüyle düşünüldüğünde ideal bir insan portresi çizildiği anlaşılmaktadır. Sonuçta alınan öğretmenlerin bu şartları tam anlamıyla taşımaları mümkün görünmese de, Protestanlık dininin tüm Hristiyan, Yahudi ve Müslüman öğrencilere açıklanıp salık verilmesinde öğretmenlerin Hristiyan hayatı ve karakterinin önemli rol oynadığı aktarılmaktadır (Greene, 1916) ki bu sayede öğrencilere din değiştirtmek yönünde doğrudan bir girişime ihtiyaç kalmamıştır.

Öğretmenlerin manevî yönünü canlı tutmak amacıyla, haftanın belirli bir akşamı sadece öğretmenlere özel ayinler düzenlenmiştir. İlk yıllarda, pa-

zartesi akşamı öğretim kadrosu toplantısından ve bir şeyler yenilip içildikten sonra yapılan bu ayinlerde Kitab-ı Mukaddes'ten kısa bir bölüm okunarak, Koleji Allah'ın koruma ve sevgisine emanet etmek üzere hep birlikte diz çöküp dua edilirdi (Hamlin, 1878). Daha sonraki yıllarda, öğretim kadrosu pazartesi akşamları çay ve sohbet için, perşembe akşamları ayin için bir araya gelmeye başladı (Robert College, 1932). Kolejin üçüncü genel müdürü C. Frank Gates, öğretmenlerin yaptığı bu dua toplantılarını *manevî esinin merkezi* olarak nitelemiştir (Gates, 1940).

1910-1911 öğretim yılından itibaren Kolejin idarî işlerini kolaylaştırmak ve sistematize etmek amacıyla, öğretim kadrosu ve diğer öğretim personeli üyelerinden oluşan on bir daimî komisyondan biri Kolejdeki *dinî hayata* tahsis edilmiştir (The Robert College Alumnus 1910-1911; Report of... Robert College, 1910-1911). Bu komisyon, Kolejin dinî hayatının gelişmesiyle ilgilenip din eğitimini plânlıyordu. Pazar ayinlerinin, öğretmenlerin dua toplantılarının ve öğretmen ve öğrenciler arasında gerçek dinin gelişmesine yardımcı olması düşünülen benzeri toplantıların düzenlenmesinden bu komisyon sorumluydu (The Robert College Alumnus 1910-1911). Dinî hayatın öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon tarafından düzenlenip takip edilmesi din eğitiminin ne derece ciddîye alındığının bir diğer göstergesidir.

Kitab-ı Mukaddes Dersleri

Kolejin kuruluşundan itibaren Kitab-ı Mukaddes dersleri isteğe bağlı olarak ders programında yer almıştır. Kolejde yürütülen diğer din eğitimi faaliyetleri gibi bu dersler de ahlâk eğitimi kapsamında değerlendirilmiştir. Robert Kolej programında bu durum şöyle ifade edilmektedir: "Terbiye-i cismaniye ve fikriye ile beraber terbiye-i âliye-i ahlâkiyeye de riayet edilmek lâzimeden olmakla kolej bu ciheti de nazar-ı itinadan dûr tutmamıştır. Ulûm-i diniyeye ait tedrisat bahs ve münazaradan âzâde, sırf serbesti-i vicdan esasına müsteniddir. Talebe kolejin nizamnâme-i esasîsi mucibince sabahları duada ve pazar günleri mektepte olanlar sabah ve akşam ayininde hazır bulunurlar. Hristiyanlığın Tarih-i Tekâmülü ile Kitab-ı Mukaddes tedrisatı umumî programda dahildir. Her hafta Genç Hristiyanlar Cemiyetinin muavenetiyle ihtiyarî ve umum talebe için açık Kitab-ı Mukaddes dersleri tertib olunur (Robert Kolej Kayıt ve Kabul ve Tedrisata Mahsus Program, 1910).

Kolejin yıllık raporuna göre Kitab-ı Mukaddes derslerinin amacı Kitab-ı Mukaddes'in içeriği hakkında bilgi vermek, dinî ve ahlâkî gerçekliğin bilgisini Kitab-ı Mukaddes'te izah edildiği şekliyle bildirmek ve din, şahsî ahlâk ve sosyal ahlâk ile ilgili meselelerin tartışılması için fırsat hazırlamaktır (Report of... Robert College, 1922-1923). Bu amaca yönelik olarak ilk yıl, Resullerin İşleri temel alınarak Hristiyan Kilisesinin erken dönem tarihi; ikinci yıl, Seçkin Hristiyanların hayatları; üçüncü yıl, Büyük ve Küçük Peygamberler; son sene ise *Ecce Homo*[5] üzerinde durulmaktaydı (Robert College ... Catalogue 1924).

Kitab-ı Mukaddes dersleri her ne kadar programda ihtiyarî olarak yer alsa da, tüm öğrencilerin bu derslere katılımının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Nitekim gündüzlü öğrencilerin katılmasını sağlayabilmek amacıyla, önceleri hafta sonunda yapılan bu dersler 1908-1909 öğretim yılında hafta içine alınmıştır (The Robert College Alumnus 1908-1910).

Kolejde Din Eğitiminin Fikrî Yönü

Kolej yönetiminin, dinin anlam ve önemini fikrî açıdan öğrencilere kabul ettirerek onlarda din bilinci oluşturmak amacıyla kültürel etkinliklere yer verdiği görülmektedir. Bu etkinliklerden en göze çarpanı Kolejin, Dünya Hristiyan Öğrencileri Federasyonu (World's Student Christian Federation)nun Dokuzuncu Kongresi'ne ev sahipliği yapmasıdır. 24-28 Nisan (Paskalya tatili) 1911 tarihleri arasında düzenlenen ve otuz üç milletten iki yüz elli delegenin katıldığı kongrenin amacı, açılış konuşmasında şöyle ifade edilmiştir: "Bütün milletler arasında İsa'nın işinin ilerlemesindeki etkiyi artırmak, kendimizi zenginleştirdikten sonra dönüp başkalarını zenginleştirmek, Hristiyanlığın düşünen insanlar üzerindeki etkisini kaybettiği iddiasını çürütmek, Hristiyan inancının makullüğünü ve modernliğini göstermek, dünya Hristiyan öğrencilerine birlik çağrısında bulunmak" (The Robert College Alumnus 1910-1911). Kısaca dinin gerekliliğinin düşünsel olarak ispatı hedeflenmiştir.

[5] Ecce Homo, Yeni Ahit'te İsa'nın ölüme mahkum edilişini anlatan bölümde; Vali Pilatus'un, İsa'yı başında dikenli taç ve üzerinde mor kaftanı ile Yahudilere takdim ederken kullandığı "İşte o adam" anlamındaki sözdür. Bkz. Yuhanna 19:5, The New Testament-İncil, İstanbul 2000, s. 123. Buradan son sınıfta Hz. İsa üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır.

Bu amaçları gerçekleştirmek üzere verilen konferanslardan bazılarının konuları şöyledir: "Tanrı Var mı? O'nun Varlığını Nasıl Anlayabiliriz ve Dostluğunu Nasıl Kazanabiliriz?", "Vicdan", "Dua, Dua Eden İnsandan Bağımsız Olarak Herhangi Bir Şeyi Başarabilir mi (Bir Şey Yapmadan Sadece Dua Etmek Yeterli mi)?", "Hareketimizden Ayrılan Üyeler Kilisenin Daimî Çalışmalarına Nasıl Bağlanabilir?", "Din İle Ahlâk Arasında Zarurî Bir Bağ Var mıdır?", "Tanrı'nın Neyi Arzu Ettiğini Nasıl Anlayabiliriz?", "Tanrı İnsanlığa Kendini Göstermeye Devam Ediyor mu?", "İsa Kimdir?"... (The Robert College Alumnus 1910-1911).

Kolejin üçüncü genel müdürü Gates, bu konferanslardan sonra Genç Hristiyanlar Cemiyetince,[6] isteğe bağlı Kitab-ı Mukaddes Dersleri'nin yeniden düzenlendiğini ve bu derslere yetmiş öğrencinin kaydolduğunu belirtmektedir. Daha da önemlisi öğrencilerin çoğu, daha iyi bir Hristiyan hayatını arzuladıklarını ifade etmişlerdir. Böylelikle Kolejdeki dinî hayat daha yukarı bir düzeye yükselmiştir (Report of... Robert College, 1910-1911). Kongreyi kolejin dinî hayatında yeni bir safhanın başlangıcı olarak gördüğünü ifade eden Gates, bu kongrenin öğrencileri, genç insanların dinî aktivitelerde başı çekebilecekleri doğrultusunda etkilediğini kaydetmektedir (Report of... Robert College, 1911-1912).

Burada kayda değer bir başka konu, Kitab-ı Mukaddes derslerinin organizasyonunun, Genç Hristiyanlar Cemiyeti (The Young Men's Christian Association)nin Robert Kolej kolunun faaliyete geçmesiyle, bu cemiyet tarafından düzenlenmesidir.

Genç Hristiyanlar Cemiyetinin Robert Kolej kolu, her biri kendi dilini konuşan ve kendi arasında ayda üç kez toplanan dört gruptan oluşuyordu: Ermeni, Bulgar, Rum ve İngiliz. Ayda bir defa da bu grupların bir araya geldiği ve sadece İngilizcenin konuşulduğu genel bir toplantı yapılırdı. Cemiyetin başkanı daima öğretim kadrosunun bir üyesiydi (Washburn, 1909).

[6] Genç Hristiyanlar Cemiyeti, Hristiyan imanını yaymayı, kiliseleri güçlendirmeyi ve hayatın bütün aşamalarını Hristiyan normları ve ahlâk inançlarıyla yükseltmeyi hedefleyen bir dernek olup, ilk olarak 1844'te Londra'da, ardından 1851'de Boston'da kurulmuştur. Bilinen yetmiş yedi şubesi olup, bunlardan çoğunda erkekler ve hanımlar birlikte yer almaktadır (Sproul, 1969). Cemiyetin Robert Kolejdeki kolu cemiyetin sekreteri Wishard'ın 1891-92 öğretim yılında Koleji ziyareti sonrasında öğrenciler tarafından kurulmuştur (Washburn, 1909).

Cemiyet, yeni öğrencilere "hoş geldin" demek ve onları üyeliğe ikna etmek amacıyla her öğretim yılının başında bir resepsiyon düzenlerdi (The Robert College Alumnus 1910-1911). Dinî ve sosyal faaliyetlere idarenin onayı ve desteğiyle öğrenciler tarafından teşkil edilen bir dinî cemiyetin yön vermesinin Kolejdeki din eğitiminin başarılı olmasında önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Öğrenciler Kolejden mezun olurken, Kolejin genel müdürü tarafından veda vaazı verilmesi de, dinin okulda başlayıp biten bir şey değil, hayatın bütününü kapsayan bir olgu olarak görüldüğünü göstermektedir. Gates, 12 Haziran 1932'de o öğretim yılı mezun olan öğrencilere verdiği vaazda *Din ve Mertlik* başlığı altında, özetle insanın Allah'a ibadet etmesiyle diğer hayvanlardan ayrıldığını, dini Allah'ın hayatına bağlanmış bir hayat olarak tanımladığını ve Hristiyan dininin de Allah'a İsa vasıtasıyla bağlanmış bir hayat olduğunu, dinin temel özelliğinin hayattaki her şeyin Allah'la ilişkilendirilmesi olduğunu, bu ilişkinin dua ve çalışma ile sürdürülebileceğini, duanın Allah'la konuşma olduğunu, çalışmanın ise Allah için ve Allah'la bir şeyler yapmak olduğunu söyledikten sonra dinin şu üç şeyi içerdiğini belirtmiştir: ebedîliğe (ölümden sonra hayata) inanma, dünya hayatındaki karakterin ahiret hayatındaki karakteri belirleyeceğine inanma ve Allah'la dost olma. Bu üç şey hakkında açıklamalarda bulunduktan sonra, öğrencilerden çalışma hayatında kendilerine faydalı olacak şeyleri düşündükleri gibi, ahiret hayatında faydalı olması için hangi özellikleri geliştirmeleri gerektiği üzerinde düşünmelerini istemiştir (Robert College, 1932). Görüldüğü gibi öğrencilere mezun olurken bile dinin anlam ve önemi bir kez daha hatırlatılmıştır.

Mekteb-i Sultanî'de Din Eğitimine Bakış

1868'de, Fransa-Osmanlı iş birliği ile, Osmanlı Devletindeki tüm etnik ve dinî unsurlardan öğrencilerin öğrenim görmesi amacıyla açılan Mekteb-i Sultanîde, tüm din ve mezheplere eşit mesafede olmanın hedeflendiği görülmektedir. Ancak okulun çok dinli (mezhepli) yapısı Papalık da dahil birçok çevrede kuşku uyandırmış, açılışı takip eden günlerde ciddî eleştirilerle karşılaşılmıştır. Fransız okulu olarak algılanan bu okulun niçin Katolik Lisesi olmadığı sorgulanmış, Papa peşpeşe yayınladığı iki emirname ile şarktaki Katoliklerin Mekteb-i Sultanîye devamlarını men eylemiştir. Fransız Elçiliğinin

Papalık nezdindeki uğraşları sonucunda, Papa, Katolik mezhebinin hiçbir tehlikeye maruz olmadığını anlayarak mektebe olan güvensizliğinden vazgeçmiş ve Latinler Mekteb-i Sultanîye girmeye başlamışlardır.

Diğer taraftan Musevîler de Hristiyanlar tarafından idare edilen bu Müslüman mektebine çocuklarını göndermek istememişlerdir. Çocuklarını gönderenler ise yemek konusunda Musevî dininin gereklerine riayet edilmesini talep etmişlerdir. Hristiyan ve Yahudilerin bu tepkilerine karşılık Osmanlı ulemasından Müslüman çocuklarının Mekteb-i Sultanîye verilmesi konusunda herhangi bir muhalefet gelmemiştir (Şişman, 1996).

Farklı din ve mezhepten öğrencilerin dinî uygulamalarını nasıl yapacakları konusuna nizamnameyle açıklık getirilmiştir. Buna göre, "her sınıf şakirdân (öğrenciler) mensup olduğu millet ve mezhebin ayin ve âdâtını icraya mecbur olacağından millet-i Müslime şakirdânı (öğrencileri) mektebe mahsus olan cami-i şerife[7] devam ettirilip vezâif-i diniyelerini talim etmek üzere mahsus bir imam bulunacaktır. Kezâlik millet-i gayrimüslime şakirdânı (öğrencileri) dahi mensup oldukları mabetlere gönderilip usûl-i mezhebiyeleri matlupları veçhile (mezheplerinin istediği doğrultuda) talim ettirilecektir" (Düstûr, 1289).

Her din ve mezhepten öğrenciye dinlerinin gereğini yerine getirme mecburiyeti getirilmişse de uygulamada, sadece Müslüman öğrencilere yönelik bir din eğitimi ve öğretimi görülmektedir. 1898 senesine ait tevzi-i mükâfat cetvelinde "birinci sınıftan son sınıfa kadar, her sınıfta Müslüman öğrencilere mahsus olmak üzere ecza-yı şerîfe ve ilm-i hâlden başlanarak sırasıyla ulûm-i diniye dersleri okutturulur, son sınıf öğrencilerine ilm-i fıkıh öğretilir" denilmektedir (Mekteb-i Sultanî 1315 Sene-i Hicriyesi Mükâfat Cedvelidir, 1898). Yine, 1328 (1912) tarihli Dahilî Talimatname'nin 82.

[7] Mekteb-i Sultanî'nin 1868'den beri bir camii vardı. 1907 yangınından sonra mektep yeniden yapıldığında konferans salonunun altına gelen büyük salon, altı yüz kişilik bir cami edinilmişti. Mihrap, özel olarak Kütahya'ya ısmarlanmış çinilerle bezenmişti. Minber ceviz ağacından ve oymalı idi. Yerde eski mezunların ocaklarına hediye ettikleri nadide halılar vardı. Işığı billûr avizeler sağlıyordu. Mihrabın iki başındaki pirinç şamdanları, Sultan Reşat hediye etmişti. Cami 1929'da kapatılmıştır. Hâlen basketbol salonu olarak kullanılmaktadır. Mihrabın tahripten kurtulmuş parçaları emniyet altına alınmıştır. Mihrabın sağ ve sol üst köşelerindeki "Allah" ve "Muhammed" yazılı çini levhalar, mihrabın bir kısım çinileri, şamdanlar, avizeler, halılar, minber yok olmuştur, yani çalınmıştır. Bkz. Ebüzziya & Kozikoğlu, 1985.

maddesinde Müslüman öğrenciler için vakit namazlarının mecburî olduğu belirtilmiştir (Mekteb-i Sultanî Dahilî Talimatname, 1328).

Talimatnamede çok dinli ve mezhepli oluştan kaynaklanabilecek birtakım sorunların önüne geçmek amacı taşıdığı anlaşılan maddeler de vardır: "Talebenin dersleri haricinde mevâd ve alelhusus mübâhasât-ı diniye ve siyasîye ile tevaggul etmeleri (meşgul olmaları) ve program ve ders haricinde muallim veya mubassırlarına sual irad etmeleri kat'iyen memnûdur. Müslim ve gayrimüslim talebenin daima itilâf, vifâk-ı tam üzere bulunmaları şart-ı a'zamdır" (Mekteb-i Sultanî Dahilî Talimatname, 1328).

Mekteb-i Sultanîde din eğitim ve öğretiminden anlaşılanın, çok dinli ve mezhepli bir okul olması nedeniyle bu yönde yaşanabilecek sorunların önüne geçilmesi için neler yapılabileceği ile daha ziyade Müslüman öğrencilere yönelik bir uygulamanın plânlanması olduğu görülmektedir. Kısaca Mekteb-i Sultanî kurucu ve idarecileri -Robert Kolej yönetiminin aksine- eğitim öğretimde dine belirleyici bir rol vermemişlerdir.

Din Dersleri

Mekteb-i Sultanînin ilk ders programında din dersi ismen yer almamakla beraber, uygulamada ilk olarak Hafız İbrahim Efendi'nin 13 Ekim 1869 (1 Teşrîn-i evvel 1285) – 13 Eylül 1872 (1 Eylül 1288) tarihleri arasında akaid-i diniye dersine girdiği görülmektedir (Şişman, 1989; Mekteb-i Sultanî'nin Ellinci ..., 1334). Ancak bu ders, müfredatta bulunduğu hâlde Sava Paşa'nın müdürlüğü sırasında (27 Mayıs 1874 - 26 Kanun-i Sani 1876) her nedense okutulmamıştır.

Sava Paşa'dan sonra müdür olan Ali Suavî döneminde (1 Şubat 1877 - 9 Aralık 1877) ders müfredatında köklü değişikliklere gidilerek, Arapça, Farsça, Arap edebiyatı ve lisan-ı Osmanî ile birlikte akaid-i diniye dersi (Müslüman öğrenciler için) de ön plâna çıkartılmıştır (Çelik, 1994). Cumhuriyet öncesi dönemde, Mekteb-i Sultanîde din derslerinin içerik olarak geldiği son nokta 1327 (1911) senesine ait ders programında şu şekilde görülmektedir (Mekteb-i Sultanî Ders Programı, 1327; 1328):

Sunûf-i İbtidâiye

Birinci Sene : Kur'an-ı Kerim- Salâvat-ı şerifeden bed' ile suver-i Kur'aniye'den mümkün olanları ezberlenecek. Ulûm-i Diniye - İslâm'ın Binası, Namaz ve Abdestin Fi'len Sûret-i Tarifi.

İkinci Sene : Kur'an-ı Kerim- Suver-i Kur'aniye'ye devam. Ulûm-i Diniye- Subhaneke, et-Tahiyyât, Salâvat-ı Şerifeler, Amentü ezber ettirilecektir. Guslün Farzları ve İsimleri, Abdestin Farzları ve İsimleri, Teyemmümün Farzları ve İsimleri, Namazın Farzları ve İsimleri, Dahil ve Hariç Bulunan farzların Tayini, Evkât-ı Hamsenin Tadâdı, Orucun Farzları ve İsimleri.

Üçüncü Sene : Kur'an-ı Kerim- Suver-i Kur'aniye'ye devam. Ulûm-i Diniye- İmanın Tarifi ve Âmentü'nün İcmâlen Manası ve Kunut Duaları, Sıfat-ı Zâtiye ve Sübûtiyenin Adedi ve Manaları, Efâl-i Mükellefîn, Namaz Haricindeki Farzları ve Manaları ve Şeraiti, Dahilindeki Rükünleri ve Okunacak Tesbihâtın Ezber Edilmesi, Mazeret-i Meşrûadan Dolayı Teyemmümün Vücûbu ve Teyemmüme Dair Malumat-ı Mücmele, Orucun Sıhhat ve Fesad ve Faidesi ve Gayesi.

Sunûf-i Tâliye

Birinci Sene : Kur'an-ı Kerim- Suver-i Kur'aniye'ye devamla Tecvid Tatbikatı. Ulûm-i Diniye- İslâm'ın Şartı ve Kelime-i Şehâdetin Tercümesi, Peygamberân-ı Azâmın Esma-i Şerîfelerinin Ezberlettirilmesi, Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'nin Kudsiyeti ve İslâmiyet'te Dört Mezhebin Hak Olmasının İcmâlen Tefhîmi ve Eyyam ve Leyâl-i Mukaddesenin Tarifi, Bayram Namazı ve Cuma Namazı ve Her Namazın Vaciblerinin Adedi ve İsimleri, Salavât-ı Hamsenin Evkât-ı Muayyeni ve Tertibatı, Salât-ı Vitir, Secde-i Sehvin Vücûbu ve Edası, Secde-i Tilâvetin İcrası.

İkinci Sene : Kur'an-ı Kerim- Suver-i Kur'aniye'ye devamla Tecvid Tatbikatı. Ulûm-i Diniye- *Dürr-i Yektâ* Cuma Namazı'na kadar sual ve cevap tarzına ifrağ ile talim edilecek.

Üçüncü Sene : Kur'an-ı Kerim- Suver-i Kur'aniye takip olunacaktır. Ulûm-i Diniye- *Dürr-i Yektâ* Cuma Namazı'ndan nihayetine kadar sual ve cevaplı tarzına ifrağ ile talim edilecektir.

Dördüncü Sene : Ulûm-i Diniye ve Tarih-i Enbiya.

Sunûf-i Âliye

Beşinci Sene : Ulûm-i Diniye- Savm, Zekât, Hac ve Mebahis-i Salife-i Mühimmenin Tekrarı.

Altıncı Sene : Akaid-i Diniye- İlâhiyat, İman-ı Bi'llah, Sıfat-ı Maneviye ve Sülbiye, Sıfat-ı Sübûtiye, İsbat-ı Vacib, Hudûs-i Âlem, Tevhid-i Bârî, İptal-i Teselsül, Kelâm, Tekvin, Hakk-ı Bârî'de Caiz Olan Şeyler.

Yedinci Sene : Akâid-i Diniye- Nübüvvet, Mucize, Kur'an, İsbat-ı Risâlet-i Muhammediye, Kütüb-i Münezzele, Umûr-i Uhreviye, Şu'ubât-ı Sâire.

Görüldüğü gibi, son iki sınıfa gelinceye kadar Kur'an-ı Kerim ve ibadetlere yönelik klâsik ilmihâl bilgileri dışında herhangi bir konuya programda yer verilmemiş, daha önce öğretilen konular yer yer tekrar edilmiştir. Son iki yıl ise, klâsik kelâm konuları çerçevesinde akaid öğretimi yapılması plânlanarak, din-bilim çatışması gibi güncel kelâm sorunları programa dahil edilmemiştir.

Derslerde takip edilen kitaplar ise; *Mızraklı İlmilhal, Dürr-i Yektâ, Mecmua-i Zühdiye, Nimet-i İslâm, Delâilü'l-İkân* ve *Şerh-i Akaid* gibi o dönemde diğer mekteplerde de okutulmakta olan, klâsik din anlayışı çerçevesinde yazılmış ilmihâl ve kelâm kitaplarıdır.

Mekteb-i Sultanî'deki Din Eğitiminde Öğretmen Faktörü

Genel eğitim öğretim kalitesi açısından Osmanlı Devleti tarafından açılan diğer okullardan önde olduğu görülen Mekteb-i Sultanî'nin bu öncülüğünü din derslerinde de devam ettirdiğini söyleyebilmek mümkün görünmemektedir. Diğer Osmanlı okullarında takip edilen programlara benzer bir program takip edilmiş, din derslerini iyileştirme yönünde neler yapılabileceği konusunda herhangi bir çaba sarfedilmemiştir. Bu durumda, din derslerinin başarısı tamamen öğretmeninin performansına göre şekillenmiştir.

Cumhuriyet öncesi, Mekteb-i Sultanîde çoğunluğu medrese kökenli çok sayıda kişi din dersi öğretmenliği yapmıştır. Bu dersin öğretmenleri arasında iki kez şeyhülİslâmlık yapmış[8] Musa Kâzım Efendi ile Mekteb-i Sultanîden mezun olmuş Babanzade Ahmed Naim Bey de bulunmaktadır.

Din dersi hocalarının öğrencilerde bıraktığı izlenimin genel olarak olumlu olduğunu söylemek güçtür. Her ne kadar bu derslere giren hocalar çoğunlukla yaşlı olmaları sebebiyle, ihtiyar, temiz yürekli, baba hasletli olarak nitelendiriliyorlarsa da, ihtiyar oluşlarının da öğrencilerin muzipliklerini kolaylaştırdığı ve otorite tesis etmelerinde bir engel olduğu görülmektedir: "Bazı yaşlı başlı, ihtiyar, temiz yürekli, baba hasletli hocalarımız da vardı. Bunlar ekseriya din dersleri hocalarıydı. Bu mübarek adamlara da çocuklar musallat olur, muzipliğin envâını yaparlardı" (Ertaylan, 1964). Anlaşıldığına göre öğrencilerin din dersi hocalarını hafife almalarının asıl nedeni ise bu

[8] İlki, 29 Haziran 1326 (1910)-16 Kanun-i Evvel 1327 (1911); ikincisi, 25 Nisan 1332 (1916)-14 Teşrin-i Evvel 1334 (1918).

derslerin içeriğinin ve kullanılan metotların öğrenciyi tatmin etmeyişidir: "(Din dersi saatlerinin) hakikatte ise boş ve faydasız geçen saatler olduğu da muhakkaktı. O sınıflara (3. sınıf) gelmiş olan talebe, çok daha yüksek manada din dersleri görmek istiyordu. Abdest nasıl alınır, namaz nasıl kılınır kabilinden dersler çoktan, ilk sınıflarda görülmüş, öğrenilmiş şeylerdi. Onun için de din dersleri saatleri âdeta eğlence saatleri olmuştu. Her hafta da bunun için yeni bir vesile icat edilirdi" (Ertaylan, 1964).

Ertaylan'ın din derslerine dair bir başka aktarımı da Mekteb-i Sultanîde bu derslerin konumunu göstermesi açısından oldukça anlamlıdır: "Börekçi Rıfat Akaid-i Diniye hocamızdı... sarıklı, sakallı, şalvarlı ve cübbeli yaşlı bir adamdı. Galiba Müdür Abdurrahman Şeref Bey'in de hocası imiş. Börekçi lakabı da böreği ve bütün yemekleri sevmesinden geliyormuş. Okuttuğu ders *Mızraklı İlmihâl* kitabından ibaretti. Tedris çeşidi de çocuğun okuması, kendisinin de, sınıfta dolaşarak dinlemesinden ibaretti. Ne sual, ne cevap, ne izah ve istizah... Bütün cuma günlerinin ilk iki saati bu monoton, manasız, ilgisiz derslerle geçerdi" (Ertaylan, 1964). Görüldüğü gibi gerek içerik gerekse derste kullanılan metot öğrenciyi tatmin etmemekte, bu da dersin monoton, manasız bir ders olarak nitelendirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca dersin öğretmenlerinin öğrencilerin sorularına cevap bulamadıkları durumlarda "kâfir" deyip onları susturmaları ve imanlarını yenilemeleri uyarısında bulunmaları da, öğretmenin yeterli olmamasından kaynaklanan ve öğrenci tarafından din eğitiminin hafife alınmasına yol açan bir diğer yanlış uygulama örneğidir (Ertaylan, 1964).

Bununla beraber, Mekteb-i Sultanîde din dersi hocalığı yapmış bazı kişiler, kişisel yeterlilik ve gayretleriyle öğrenciler üzerinde son derece olumlu bir izlenim bırakmaya muvaffak olmuşlardır. Bu hocalardan biri yukarıda adı geçen Musa Kâzım Efendi'dir. Ertaylan, Musa Kâzım Efendi'nin kılık kıyafet açısından diğer din dersleri öğretmenlerine benzemekle beraber kafaca bambaşka biri olduğunu söyledikten sonra şöyle devam etmektedir: "Musa Kâzım Efendi kitap okutmuyordu. Dersini anlatıyor, sual soruldukça memnun oluyor, atıyordu kahkahayı... 'Sen onu mu merak ettin? Anlatayım da dinle!' diyor ve uzun uzun, etraflı etraflı anlatıyordu. Din dersleri, namaz sureleri öğrenmek, onları tekrar etmek şeklinden tamamıyla çıkmıştı. Derslerimizin en çekici, en canlı, en mühimlerinden biri oluvermişti. Musa Kâzım Efendi, kocaman saçlı sakallı başı, bol ve geniş kahkahaları ve heybetli ve müheykel vücuduyla üzerimizde mühim ve büyük bir tesir yaratmıştı.

Mutasavvıf ruhlu hocanın dersleri, akaid-i diniye derslerini bir felsefe-i İslâmiye dersi hâline getirmişti" (Ertaylan, 1964). Aynı öğrencinin bir yerde din derslerinden monoton, manasız, ilgisiz diye bahsederken, başka bir yerde en çekici, en canlı, en mühim derslerden biri olarak söz etmesi, öğrencilerin temelde din derslerine karşı herhangi bir tavır almadıklarını, dersin içeriğinin, hocanın şahsiyetinin, yeterliliğinin, dersi işleyiş biçimi ve yaklaşımının tavır alışlarında belirleyici olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin din dersi hocalarına dair izlenimlerinde onların giyim tarzlarının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Aray (1959), siyah ceket, rayé pantolonuyla diğer ulûm-i diniye dersi hocalarından ayrılan, lisan bilgisine ve gençliğine vurgu yaptığı Mehmet Musa Sadık Kâzım'dan "Bu evsaftaki hocaya 'efendi' diyemezdik. Dörtlü ismini 'Bey'le bitirirdik. Hocamız şakacı bir zattı da, ulûm-i diniyeyi, bildiğimiz klâsik şeklinden bambaşka türlü, hikmeti ve felsefesi ile bize öğretti." diye olumlu anlamda bahsetmektedir.

İbadet Eğitimi

Nizamnamede tüm öğrencilerin dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri öngörülmüşse de uygulama İslâm dininin ibadetlerine göre şekillenmiştir. İslâmiyet'te günde beş defa belirli vakitlerde namaz kılmanın farz olması nedeniyle mektebin Dahilî Talimatnamesi'nin 82. maddesinde "Talebe-i Müslime evkât-ı hamsede camie gitmekle mükelleftir." denilmiş; 78. maddesinde de sabahları kalkış için çalınan trampetden yarım saat sonra diğer öğrenciler sırayla mütalâahaneye giderken, Müslüman öğrencilerin abdest alıp namaz kılmakla meşgul olacakları ifade edilmiştir (Mekteb-i Sultanî Dahilî Talimatname, 1328). Görüldüğü gibi, ibadetler noktasında da mektepte sadece Müslüman öğrencilere yönelik bir uygulama mevcuttur. Bu durum, mektepte başka dinlerin ihmal edildiği düşüncesini akla getirse de, İslâm öğretisinin ve ibadetlerinin başka din mensubu öğrencilere dayatılmamış olması açısından bireysel dinî tercihlere saygılı bir yaklaşımın olduğunu göstermektedir.

Talimatname'ye göre, Müslüman öğrencilere beş vakit namaz mecburî ise de, 1900'lü yılların başlangıcından itibaren yalnız cuma namazlarının mecburî, vakit namazlarının ise ihtiyarî olduğu anlaşılmaktadır. 1900-1908 yılları arasında mektepte öğrencilik yapmış olan Ertaylan, Mekteb-i Sultanîde namazla ilgili uygulamalar konusunda şu bilgileri vermektedir: "Cuma na-

mazları Müslümanlar için mecburî idi. O gün sabah dersleri, din derslerine tahsis edilmişti. O saatlerde Hristiyan talebe mütalâa salonlarında mütalâa ile meşgul olurlardı. Cuma namazından başka bütün namazlar ihtiyarî idi. Yalnız ramazan aylarında oruç tutmak, sahura kadar bekleyip sabah namazını kılmak, büyükler için şeklen mecburî idi" (Ertaylan, 1964).

Vakit namazlarından sadece ikindi namazı ders saatlerine rastlamaktaydı. Ders esnasında namaza inmek isteyenlere dersin hocası tarafından izin verilirdi (Ebüzziya & Kozikoğlu, 1985). Mütalâa saatlerine denk gelen namazlarda ise muitler, mütalâahanenin kapısından "camiye" diye seslenmek suretiyle sadece hatırlatırlardı (Ertaylan, 1964).

Ancak cuma namazı mecburî olduğu için Müslüman öğrenciler hem Müslüman hem de gayrimüslim görevliler tarafından sıkı takibe alınmaktaydı. Bu sıkı takip nedeniyle, Mekteb-i Sultanî öğrencilerinden Aray'ın da ifade ettiği gibi, öğrenciler mektepteki her nizam veya mecburiyete karşı olduğu gibi namaz mecburiyetine karşı da bir kaçamak yol aramaya gidiyor, öteye beriye saklanıyor, muitler, sermuitlerle talebe arasında bir saklambaç oyunu hemen her cuma günü oynanıyordu (Aray, 1959).

Her ne kadar Ali Suavî zamanında (1877) Mekteb-i Sultanîye kaydını yaptırmış olan Yusuf Razi Demirbel, hatıralarında öğrencilerin gece bile her havada takım hâlinde bahçeye abdeste götürülmesinden kendisinde olumsuz anlamda izler bırakan bir hatıra olarak bahsediyorsa da (Demirbel, 1947) 1921-22 yılında mektebe başlayan öğrencilerin aktardıklarından, sonraki yıllarda Mekteb-i Sultanîde dinî uygulamalarda öğrenciyi zorlamaksızın teşvik ve özendirmenin öne çıktığı anlaşılmaktadır: "Sabah namazına kalkmak isteyen talebe karyolasının ayak ucuna ayak havlusunu düğümlerdi. Yatakhane hademesi ezan vakti, yatakhaneleri dolaşır, ezan sesi ile uyanıp kalkmamış, karyolasında düğümlü havlu bulunanları uyandırırdı. İdare olsun, din dersleri hocaları olsun, talebeyi namaza gitmeye mecbur etmezler sadece namazın gerek ruhen gerekse bedenen faydalarını anlatarak telkin ile namazı benimsetmeye çalışırlardı. Çocukları teşvik için camiye muntazaman devam edenlere "Bon point (aferin)" verilirdi. Bazı hocalar da talebeye yazdıkları "tevkîf" veya "izinsiz" cezalarını kaldırmak için, tevkîf için şu kadar, izinsiz için bu miktar diye, camiye devam bon point'ları isterler, bunlar verilirse de cezayı silerlerdi. Bu da bir çeşit talebeyi namaza alıştırma yolu idi" (Ebüzziya & Kozikoğlu, 1985).

Aynı şekilde, ramazan ayında oruçla mükellef olmayan Müslüman öğrencilerle diğer din mensubu öğrencilerin gece uykularının bölünüp rahatsız olmalarını engellemek amacıyla idare tarafından yatakhanelerinin ayrı düzenlenmesi, bu öğrencilerin ramazan süresince kendilerine ayrılan yemekhanelerde sabah, öğle ve alıştıkları vakitte akşam yemeklerini yemeye devam etmeleri, oruçla mükellef olanlar için iftar ve sahur vakitlerinin tamburla ilân edilmesi, mütareke yıllarında bile çeşitli yemekler verilmesine gayret edilerek ramazan ayının özel bir ay olduğunun öğrenciye hissettirilmesi Mekteb-i Sultanîdeki din eğitimi anlayışının günümüze de örnek teşkil edecek olumlu yönlerini ortaya koymaktadır (Ebüzziya & Kozikoğlu, 1985).

Sonuç

Etnik ve dinî çeşitliliğin bilfiil gerçekleşmiş olduğu Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)deki din eğitimi ve öğretimi uygulamalarına mukayeseli bir biçimde bakıldığında, iki okulun farklı bir eğitim politikası izlediği anlaşılmaktadır. Robert Kolejde *ahlâk eğitimi* adı altında Protestan öğretisini tüm öğrencilere kazandırmak doğrultusunda bir din eğitimi uygulamaya konurken, Mekteb-i Sultanîde sadece Müslüman öğrencilere yönelik bir din eğitimi yapıldığı görülmektedir. Robert Kolejde uygulanan din eğitimi, dinî çeşitliliğin olduğu bir okulda sakıncalı olmakla beraber, bir dinin mensuplarına dinlerinin nasıl öğretilebileceği yönünde kayda değer örnekler sunmaktadır. Bunun temelinde de Robert Kolej idarecilerinin misyoner kimlikleriyle mütenasip bir biçimde din eğitimi meselesini ciddîye alarak, kolejde dine belirleyici bir rol vermeleri yatmaktadır. Mekteb-i Sultanîde diğer din mensubu öğrencilerin İslâm'ın öğretildiği din derslerine girmeleri yönünde her hangi bir düzenleme yapılmamış olması bireysel dinî tercihlere saygı bağlamında olumlu olmakla beraber, programda diğer dinlerin öğretimine yer verilmemesi bir eksikliktir.

Robert Kolejde dine (Protestanlık'a) verilen önemin uzantısı olarak öğretici insan unsuruna çok önem verilmiş, öğretmen seçiminde Hristiyanlığı yaşama biçimi hâline getirmiş kişiler tercih edilmiştir. Böylelikle öğretmenlerin girdikleri ders ne olursa olsun, bağlamını buldukları noktada öğrencileri dinî açıdan bilgilendirmeleri hedeflenmiştir. Böylece din sadece ihtiyarî olarak yapılmakta olan Kitab-ı Mukaddes derslerine ve ayinlerine münhasır kalmaktan kurtarılmıştır. Buna karşılık Mekteb-i Sultanîde

din dersi öğretmenlerinin bile dini öğretme yeterliliğine sahip olup olmadığı konusuna gereken özenin gösterilmediği görülmektedir. Zaman zaman dinî ilimlerde derinliğine bilgisi olan ve öğreticiliğin yanı sıra eğitimcilik vasıflarına da sahip olan din dersi öğretmenleri görülmekteyse de genel olarak o dönem Osmanlı Devletinin diğer okullarında olduğu gibi "Ulûm-i diniye için tayin edilen muallimlerde evsaf-ı lâzimenin bulunup bulunmadığına ehemmiyet verilmediği, 'Ulûm-i diniye değil mi? Nasıl olsa olabilir!' gibi bir usul takip edildiği" (Ergin, 1977) anlaşılmaktadır.

Kolejde, dinî hayattan sorumlu, öğretmenlerden müteşekkil bir komisyon olduğu hâlde Kitab-ı Mukaddes dersleri, öğretim yılı başındaki tanışma toplantıları vb. etkinliklerin Genç Hristiyanlar Cemiyetinin Robert Kolej kolunu oluşturan öğrenciler tarafından düzenlenmesi, din eğitiminde yukarıdan aşağıya doğru bir anlayışla yetinilmeyip bütüncül ve katılımcı bir anlayışın hâkim olduğunu göstermektedir ki, bu anlayış kolejin din eğitimindeki başarısında önemli rol oynamıştır.

Din eğitimine düşünsel hazırlık bağlamında, Robert Kolejde çeşitli vesilelerle dinî içerikli konferanslar düzenlenerek öğrencilerin öncelikle zihinsel olarak dinin lüzumuna ikna edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Konferanslar vasıtasıyla dinin ve din eğitiminin lüzumuna ikna edilen öğrencilerin isteğe bağlı tertiplenen Kitab-ı Mukaddes derslerine hevesle iştiraki kolejin fikrî din terbiyesindeki başarısının önemli göstergelerindendir. Aynı şekilde Mekteb-i Sultanî öğrencilerinin de zihinsel açıdan tatmin olduklarında din derslerinden en mühim derslerden biri olarak bahsettikleri görülmektedir. Ancak aynı öğrencilerin klâsik ilmihâl bilgilerinin tekrarlanması gibi müfredat yanlışları ve soru sormalarına ortam hazırlanmaması gibi metot yanlışları sebebiyle din derslerini monoton, manasız, ilgisiz dersler olarak nitelendirdikleri de bir gerçektir.

Dinî uygulamalar açısından bakıldığında, Robert Kolejde tüm öğrencilere ayinlere katılma mecburiyeti getirilirken, Mekteb-i Sultanîde sadece Müslüman öğrencilerin ibadetlerini yerine getirip getirmediklerinin takip edildiği görülmektedir. Her iki okulun da bünyelerinde barındırdığı dinî çeşitlilik göz önüne alınacak olursa, Mekteb-i Sultanîdeki uygulamanın din hürriyeti açısından daha doğru bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Özellikle ramazan ayında bir yandan oruç tutmayan öğrencilerin yemek ve uyku düzenlerinin bozulmaması için tedbirler alınır-

ken, diğer taraftan da oruç tutanların ayın manevî boyutunu hissetmelerini sağlayıcı düzenlemeler yapılması, dinî hoşgörü ve anlayışın güzel bir örneği olarak günümüze de ışık tutmaktadır.

Sonuç olarak Robert Kolejde plânlı ve programlı bir şekilde, bütüncül bir yaklaşımla yürütülen din eğitim ve öğretimi, bir tek din ya da mezhebe mensup öğrencilere kendi dinlerini öğretme yönünde model alınabilecek özellikler taşısa da, o yıllarda koleje Protestanlık dışındaki din ve mezheplerden de öğrencilerin devam ettiği düşünülürse bu din eğitiminin din özgürlüğüyle bağdaşmadığı açıktır. Buna karşılık Mekteb-i Sultanîde, din derslerine okulun düzeyiyle doğru orantılı olacak şekilde önem verildiğini söylemek güçtür. Bir iki din dersi öğretmeninin verdiği dersler hariç, o dönemde Osmanlı Devletinin diğer okullarında okutulmakta olan din derslerine yönelik eleştirilerin Mekteb-i Sultanî için de geçerli olması din eğitimi adına üzücüdür.

Kaynakça

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı kanunnameleri ve hukukî tahlilleri: Fatih devri kanunnameleri*. İstanbul: Fey Vakfı.

Aray, S. (1959). *Bir Galatasaraylının hatıraları*. İzmir: Güneş Matbaacılık.

Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Çelik, H. (1994). *Ali Suavî ve dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirbel, Y. R. (1947). Galatasaray hatıraları. *Galatasaray Pilav İlavesi*. Özel sayı 1, 4.

Düstûr. (1289). I. Tertip (2. Cüz). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Ebüzziya, Z. & Kozikoğlu, S. (1985). *1921-1933 Galatasaray'ın tarihçesi*. İstanbul: Yörük Matbaası.

Ergin, O. N. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. (c. III-IV). İstanbul: Eser Matbaası.

Ertaylan, İ. H. (1964). *Yetmiş yılın masalı*. İstanbul: Gün Matbaası.

Fincancı, M. N. (1983). *The story of robert college old and new 1863-1982*. İstanbul: Redhouse Press.

Findley, C. V. (1996). *Kalemiyeden mülkiyeye Osmanlı memurlarının toplumsal tarihi* (çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Freely, J. (2000). *A history of Robert College* (Vol. I). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gates, C. F. (1940). *Not to me only*. Princeton: Princeton University Press.

Greene, J. K. (1916). *Leavening the levant*. Boston, New York, Chicago: The Pilgrim Press.

Greenwood, K. M. (2000). *Robert College: The American founders*. İstanbul: Boğaziçi University Press.

Guckert, J. C. (1968). *The adaptation of Robert College to its Turkish environment (1900-1927)*. The Ohio State University.

Hamlin, C. (1878). *Among the Turks*. London: Sampson Low, Marston Searles and Rivington.

Haydaroğlu, İ. P. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kocabaşoğlu, U. (1991). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan okulları* (2. Baskı). İstanbul: Arba Yayınları.

Kocamanoğlu, E. (2003). *Yabancı okullarda din eğitimi, Robert Kolej-Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Lewis, B. (1998). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (7. Baskı). (Çev. M. Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Mantran, R. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi* (c. II). (2. Basım). (Çev. S. Tanilli). İstanbul: Adam Yayınları.

Mekteb-i Sultanî 1315 Sene-i Hicriyesi Tevzi-i Mükafat Cedvelidir. (1898). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Mekteb-i Sultanî Ders Programı. (1327). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Mekteb-i Sultanî Ders Programı. (1328). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Mekteb-i Sultanî. (1328). *Dahilî Talimatname*. Dersaadet: Matbaa-i Âmire.

Mekteb-i Sultanî'nin ellinci sene-i devriye-i tesisi münasebetiyle neşrolunmuştur. (1334/1918). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Polvan, N. (1952). *Türkiye'de yabancı öğretim* (c. I). İstanbul: MEB.

Report of the president and faculty of Robert College at Constantinople for the forty-eighth year, 1910-1911. New York: J. M. Laverty & Son.

Report of the president and faculty of Robert College at Constantinople for the forty-ninth year, 1911-1912. New York: J. M. Laverty & Son.

Report of the president and faculty of Robert College at Constantinople for the sixtieth year, 1922-1923. New York: J. M. Laverty & Son.

Robert College Constantinople (Founded 1863), Catalogue 1924.

Robert College. (1932). *Dr. Caleb Frank Gates president of Robert College 1903-1932 an appreciation*. İstanbul: Tsitouris Brothers.

Robert Kolej Kayıt ve Kabul ve Tedrisata Mahsus Program. (1910).

Sarıyıldız, G. (2002). Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni milleti ve kilisesinin tanınması. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2, 249-267.

Scipio, L. A. (1955). *My thirty years in Turkey*. Rindge, New Hapmshire: Richard R. Smith Publisher, Inc.

Sezer, A. (1999). *Atatürk döneminde yabancı okullar (1923-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Shaw, S. J.,& Shaw, E. K. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye*. (c. II). İstanbul: E yayınları.

Sproul, J. E. (1969) Young Men's Christian Association (YMCA). *Encyclopedia International*, Vol. XIX (pp. 554-555). New York: Grolier Incorporated.

Şişman, A. (1989). *Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nin kuruluşu ve ilk eğitim yılları (1868-1871)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Şişman, A. (1996). Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 323-326.

The Robert College Alumnus 1908-1910.

The Robert College Alumnus 1910-1911.

Tozlu, N. (1991). *Kültür ve eğitim tarihimizde yabancı okullar.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlıdan günümüze azınlık ve yabancı okulları* (2. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Washburn, G. (1909). *Fifty years in Constantinople and recollections of Robert College.* Boston: Houghton Mifflin Company.

White, G. E. (1995). *Bir Amerikan misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji hatıraları* (Çev. C. T. Yüksel). İstanbul: Enderun Kitabevi.

A Comparative Study on Religious Education in Robert College and Galatasaray Lycée during the Ottoman Empire

Citation/©– Keskiner, E. (2004). A comparative study on religious education in Robert College and Galatasaray Lycée during the Ottoman Empire / Osmanlı döneminde Robert Kolej ve Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)deki din eğitimine karşılaştırmalı bir bakış. *Journal of Values Education (Turkey)/Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (5), 58-80.

Abstract– *This study examines the subject of religious education in Robert College, the agent of American educational system, and Galatasaray Lycée, the agent of French educational system, at the time of the Ottoman Empire. First, it discusses both schools' views regarding religion, then examines how they put their views on religion into practice. The educational capabilities of teachers and courses of both schools in terms of religious education are also discussed. However, due to the lack of resource, we were unable to reach any conclusion regarding how ritual worship education was carried out in Robert College. Likewise, the intellectual dimension of religious education in Galatasaray Lycée was not evaluated because intellectual dimension of religious education was not so evident there. Considering the fact that students from all kind of different ethnic and religious backgrounds attended these two schools in Ottoman Empire, it is easily understood how important both schools' practices of religious education were.*

Key Words– *Robert College, Galatasaray Lycée, Religious Education.*